

УДК 821.161.2.09:398:7.01

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2026.04.1247>

ДИВО КУПАЛЬСЬКОЇ НОЧІ: СИМВОЛІКА ЦВІТУ ПАПОРОТІ В ХУДОЖНІЙ БІОГРАФІЦІ МИТЦІВ

Оксана ЛЕВИЦЬКА

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5033-4661>

кандидат філологічних наук, доцентка,

Український католицький університет, кафедра філології;

Національний університет «Львівська політехніка»,

кафедра прикладної лінгвістики,

вул. Бандери, 12, 79000, Львів, Україна;

e-mail: oksana_levytska@ukr.net

За прадавніми народними уявленнями, квітка папороті цвіте незвичайним сивом лише коротку мить у купальську ніч і дарує тим, хто її знайшов, невідані скарби. Цей мітологічний образ у біографічних творах про митців набуває зв'язку з посвяченням в особливі знання, інспірує творчий потенціал і виконує функцію переродження та містичної дії. З обрядами на Івана Купала в біографії художниць часто пов'язаний ритуал ініціації, переходу в інший вимір, він є свого роду «церемонією входження в таємне товариство» (за М. Еліаде). Такий ініціативний ритуал виразно простежується в дитячій казці про Марію Примаченко «Оця Марія звирів малювала» Світлани Тараторіної, а також у біографічних романах про митців, приміром, купальські обряди й сама папороть є символом магічного творчого пробудження й переходу у світ метафізичний у романі Володимира Яворівського про Катерину Білокур, а також у трилогії «Світотворення від Марії» Людмили Лисенко.

Мета статті — проаналізувати символізм цвіту папороті в художній біографії українських художниць в контексті ініціативного ритуалу, який пояснює таїну творчості, природу посвяченості у таємні знання, вихід за межі звичного світу у світ обраних.

Дослідження має міждисциплінарний характер, поєднує студії з фольклору та етнографії, літературознавства та мистецтвознавства, послуговується інтермедіальним методологічним інструментарієм та застосовує компаративістичні методи.

Ключові слова: цвіт папороті, фольклор, інтермедіальність, українська література, народне мистецтво, компаративістика, живопис, белетризовані біографії.

Oksana LEVYTSKA

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5033-4661>

PhD, docent, Department of Philology

at the Ukrainian Catholic University, 17 Svetsitskoho str.

Lviv, 79011 and Department of Applied Linguistics

at the Lviv Polytechnic National University,

12, Bandery Str., 79000, Lviv, Ukraine,

e-mail: oksana_levytska@ukr.net

THE MIRACLE OF KUPALA NIGHT: THE SYMBOLISM OF FERN FLOWER IN THE FICTIONALIZED BIOGRAPHIES OF ARTISTS

According to ancient beliefs, the fern flower blooms with unusual radiant light for a short while during the Kupala night and gifts unimaginable treasures to those who find it. This mythological image establishes a connection with the creative process in literature about artists, inspiring creative potential and serving as a vehicle for transformation and mystical action. The Kupala Night rituals in the biographies of female artists are often associated with initiation, passage to another dimension, and serve as a type of ceremony «for entering the secret society» (M. Eliade). Such initiation rituals are clearly traced in the children's fairy tale about Mariya Pryimachenko *Mariya Who Painted Animals* by Svitlana Taratorina. The rituals and the fern itself act as symbols of magical creative awakening and passage to the metaphysical world in Volodymyr Yavorivskyi's novel about Kateryna Bilokur and Liudmyla Lysenko's trilogy *World Creation by Mariya*.

The aim of the paper is to analyze the symbolism of fern flowers in fictionalized biographies of Ukrainian female artists in the context of an initiation ritual, which explains the secret of creativity, the nature of being privy to secret knowledge, and moving beyond the confines of the regular world to the world of chosen ones.

The study relies on comparative methodology and has a multidisciplinary nature combining folklore and ethnography studies, literary studies and art criticism, as well as the methodological toolkit of intermedial studies.

The article analyses the folklore symbolism of the fern flower in fictionalized biographies of Ukrainian female artists as a sign of the rebirth of creative potential, the emergence of superpowers, the initiation into the secret world of creativity and the unravelling of the secret knowledge. Writers use the symbolism of the Kupala Night and the legend of the magical power of the fern flower as a symbolic and plot-generating device in the fictionalized biographies of Mariya Pryimachenko, Kateryna Bilokur and Paraska Khoma.

Keywords: fern flower, folklore, intermediality, Ukrainian literature, folk art, comparative studies, visual art, fictionalized biographies.

Вступ. «Цвіт папороті можна дістати, тільки переживши найстрашнішу ніч», — писала Леся Українка у дарчому підписі фотолістівки, надісланої 1901 року Ользі Кобилянській (іл. 1). Цей мітологічний символ наділений особливим значенням переродження творчого потенціалу. Ніхто не бачив живого цвіту папороті, утім, завдяки митцям його можна спробувати уявити й навіть роздивитися, позаяк українські художники не раз робили спроби зобразити вогняну квітку. Бачимо її на картині народної мисткині Параски Хоми, де листя папороті квітує подібно до жар-птичого хвоста, у декораціях Єлизавети Миронової до фільму «Ніч на Івана Купала» режисера Юрія Іллєнка 1968 року, у купальській сценографії Євгена Лисика до опери Євгена Станковича «Коли цвіте папороть» 1977 року, і, врешті, в сучасній ювелірній скульптурі Олександра Мірошнікова «Квітка папороті», що виготовлена з титану, золота й емалі, є символічним сплавом унікальної краси на основі титанових уламків смертоносної російської ракети (іл. 2). Дивовижної форми листя папороті малювали ще частіше — Марія Примаченко, Кате-

рина Білокур, Яків Гніздовський та ін. Так само, як символ жар-птиці, цвіт папороті має функцію перетворення, містичної дії, а в біографічних творах про митців він пов'язаний із актом творчості.

Про магічну силу квіту папороті і її вплив на долю людей читаємо в численних фольклорних легендах та казках, народних піснях, літературних творах. Сюжетотворчим та символічним є цей купальський мотив і в художній біографіці та інших літературних творах про українських художників: Параску Хому [1], Марію Примаченко [2; 3; 4], Катерину Білокур [5] та ін.

Дослідження має на меті проаналізувати символіку образу цвіту папороті в художній біографістиці про митців, зокрема виявити звернення до купальського образу в корпусі літературних творів про українських художників та проаналізувати функціональність цього символу в біографічних текстах. Основним матеріалом дослідження є охудожнені біографії митців, у яких найвиразніше представлений образ цвіту папороті. Це, зокрема, роман Володимира Яворівського «Автопортрет з уяви», нарис Миколи Яновського «Пелюстка веселка», повість Марії Рубан «Марія Примаченко», трилогія Людмили Лисенко «Світотворення від Марії» та оповідання для дітей Світлани Тараторіної «Оця Марія звірів малювала».

Дослідження має міждисциплінарний характер, поєднує студії з фольклору та етнографії, літературознавства та мистецтвознавства, послуговується інтермедіальним методологічним інструментарієм.

Аналіз символізму квіту папороті ґрунтується на етнографічних та фольклористичних працях Володимира Шухевича [6; 7], Олександра Потебні [8], Калістрата Добрянського [9], Олекси Воропая [10], Віталія Жайворонка [11], Володимира Галайчука [12]. В основі аналізу символіки магічного впливу купальських обрядів на особистість, ритуали ініціації та перетворення творчого потенціалу лежать праці Оксани Тиховської [13; 14], базовані на українській мітології та фольклорі, а також ініціації Карла-Густава Юнга [15] та Мірчі Еліаде [16].

Дослідження має міждисциплінарний характер, поєднує студії з фольклору та етнографії, літературознавства та мистецтвознавства, послуговується інтермедіальним методологічним інструментарієм та застосовує компаративістичні методи.

Іл. 1. Зворот світлини Лесі Українки з написом «Дім Франка». URL: <https://dimfranka.vercel.app/pages/item/53583?lang=null>

Основна частина. У східнослов'янській мітології ця рідкісна «чародійна» квітка цвіте незвичайним сяйвом лише коротку мить раз на кілька років у купальську ніч. Вона щедро оповита легендами, її називають «квіткою щастя», «райським квітом», «чарівною квіткою», бо квітнучи лише в ніч на Івана Купала, «загорається дивним вогнем і показує на місце, де сховано скарби» [11, с. 433]. Григор Лужницький писав, що у наших предків «був один такий день у році, в якому чарівниці й усі злі духи були у повні сил своїх», і це свято Івана Купала, «найбільш загрозлива хвилина сонця звороту на осінь, тоді, коли уся природа досягає вершка росту свого, коли зілля й рослини наливаються цілющими лікувальними соками, коли заворожені дерева починають зі собою говорити і коли на один мент цвіте цвіт щастя, цвіт папороті» [17, с. 75—76].

У фольклористів та етнографів зафіксовано численні записи про звичаї, вірування та легенди, пов'язані з купальськими обрядами та символікою цвіту папороті. Зокрема, у записях Володимира Шухевича читаємо: «Цвіт папороті цвіте в ніч на св. Івана в першій годині по опівночі. Хто би цвіт мав і покладає на долоню, тот видит усе і знає все, що си в світі діє», хто той цвіт знайде, тому він принесе «рай на землі!» [6, с. 70]. В народних віруваннях про цю рослину йдеться також і про її зв'язок з нечистою силою, бо хто хоче здобути цвіт папороті, той мусить перемогти самого чорта. Ця квітка в купальську ніч перебуває під демонічною охороною відьом або чортів, читаємо в дослідженні Жанни Янковської [18, с. 21], а гуцули казали, що «кілько є зілля, то усе від Бога, лиш папороть від чорта» [7, с. 260—261]. Гуцульський етнограф і письменник Петро Шекерик-Доників писав: «Папороть цвіте у самі опівночі, ек оком кліпнути, так уна футко видцвіте. Треба си добре маштерети, аби тот цвіт уздріти, а ще гірше звихатиси, аби его урвати. Папоротиного цвіту сокотет Арідникові служі, ек око у голові. Хто би цес цвіт урвав, то усу би мудрість знав — але почерез злі духи гляба цего допасти» [19, с. 182—183].

Етнографи й митці зауважують, що цвіт папороті споріднений із птахом. Приміром, Олександр Потебня етимологічно виводить слово «папороть» від того самого кореня, що й «перо». Вчений пише, що на вигляд рослина нагадує птаха, ба більше, його паростки схожі до пташенят, які недавно вилупилися,

Іл. 2. Олександр Мірошніков «Квітка папороті», 2023 р. Ювелір з Львівщини створює прикраси з уламків ворожих ракет. Львівська мануфактура новин. 08.02.2026. URL: http://www.lmn.in.ua/project/iuvelir-z-lvivshchyny-stvoriue-prykrasy-z-ulamkiv-vorozhykh-raket/#google_vignette

тому в народі вірили, що папороть — «втілення птаха, який приніс вогонь, а звідти — й самого небесного вогню» [8, с. 182—183]. Потебня пояснює, що люди не могли примиритися з думкою, що ця рослина не цвіте, тож думали, що в папороті є «розкішна квітка, але її важко побачити» [8, с. 182—183]. Олекса Воропай також зауважував, що «наші стародавні предки про спорові рослини, мабуть, нічого не знали, а тому й вірили, що кожна рослина повинна мати квітку, а що в папороті квітки ніхто ніколи не бачив, то й виникло багато легенд про таємничу квітку папороті» [10, с. 425]. На основі тривалих досліджень у фольклорі різних слов'янських народів Потебня зауважує, що «цвітіння папороті супроводжується землетрусом, громовими ударами, сліпучими блискавками. Все це, як і тріск, з яким розпускається квітка папороті, пояснюється тотожністю папороті з Перуном» [8, с. 183]. Віталій Жайворонков, характеризуючи знаки української етнокультури, також твердить, що папороть називають «перуновим вогнецвітом» [11, с. 439].

Прозаїк Микола Яновський у нарисі «Пелюстка ва веселка» про Параску Хому, художницю й майстриню народного декоративного розпису з Прикарпаття ще 1980 року писав, що вона показала нам, як цвіте папороть: «В художниці є твір, який вона назвала — «Папороть цвіте». Ніхто не знає, як виглядає квітка, що за легендою приносить людям щастя. Тим більше — нікому не вдалося її зірвати. Параска

Іл. 3. Параска Хома «Папороть цвіте», 1971 р.

Хома побачила її і намалювала. Вона відкрила нам очі на те, що ми не в силі побачити. Хіба не в цьому талант художника, його щастя?!» [1, с. 93] (іл. 3). У творі М. Яновського про художницю також відчитуємо символічний зв'язок птаха й листя папороті, художниця пояснює, що бачить ці образи композиційно цілісно: «міркую і виджу, що оця квітка підійшла б до птахового крила, а хвіст-віяло пави легко поєднати з листям. Іноді не вгадаєте, де кінчається пір'я птаха, а де починається квітка» [1, с. 90]. А сам акт усвідомлення себе як художниці автор називає «вибухом» [1, с. 90].

Оксана Тиховська, досліджуючи персоніфікацію архетипу самості в купальській обрядовості українців, апелює до юнгіанської теорії і зауважує, що в повір'ях про цвіт папороті реалізувалося бажання «до виходу за межі людської природи», позаяк ця міфічна квітка нібито може здійснювати бажання, матеріалізувати думки і слова, символічно здатна наблизити людину до рівня божества (Самості) [13, с. 130—132]. Дослідниця пояснює, що і саме свято Купала, і вірування в існування цвіту папороті тісно пов'язані з ідеєю індивідуалізації особистості, тобто своєрідної психологічної ініціації, оскільки за народними віруваннями, щоб здобути квітку — треба пройти складні й небезпечні випробування злих демонічних сил. «Цвіт папороті, — висновує дослідниця, — є ще одним символом архетипу Самості в купальській обрядовості. Загалом, Самість може проектуватися на образи різних рослин і дерев, але цвіт папороті має особливе значення, адже він містить в собі енергію блискавки (Перунового вогню), є невидимим і недосяжним, як божество» [13, с. 130—132].

Юнгіанська теорія індивідуалізації говорить про процес становлення цілісної особистості, інтеграції свідомого та несвідомого і внаслідок цього творення власної самості, здобуття індивідуальності [15]. Концепт індивідуалізації є одним із важливих в особистому становленні митців. Можна навіть простежити непрямий візуальний зв'язок куща папороті з мандалою, як-от у графіці Якова Гніздовського «Папороть» (1981), досить символічно застосовано мандалу в оформленні шмуктитулів та кінцівок розділів в повісті Марії Рубан про Марію Примаченко [3].

Квітка папороті символізує щось незвідане, магічне, таємниче. За фольклорними віруваннями, на пошуки цієї квітки вирушають юнаки, і тільки ті, що відважні і з чистими помислами. А той, хто зможе її побачити й зірвати, матиме чудодійну силу й магічні здібності, володітиме таємними знаннями, розумітиме мову всього живого, здобуде щастя і любов. «Щоб здобути цвіт папороті, сміливий чоловік має метафорично здійснити перехід між світами, потрапити у простір, де неможливе стає реальністю», — зауважує О. Тиховська [13, с. 130—132]. Здебільшого у фольклорних творах йдеться саме про роль чоловіка в пошуку магічного квіту, втім, у біографії художників спостерігаємо зміну гендерних ролей — на пошуки диво-квітки вирушають також дівчата, а купальська ніч стає трансформаційним хронотопом для долі жінок-художниць.

Мірча Еліаде у праці «Священне і мирське» говорить про різні ритуали ініціації, розмежовуючи ініціацію статевої зрілості і церемонію входження в таємне товариство, бо власне таємні товариства створюються для окремих людей. Дослідник каже, що патерни ініціації збереглися і в сучасному світі, хоча вже стали десаєкралізованими: «У сценаріях ініціації символізм народження майже завжди йде паралельно з символізмом смерті. В ініціативному контексті смерть означає підняття над мирським, неосвяченим станом «природної людини», яка ігнорує священне і сліпа до поклику духу. Ініціація крок за кроком розкриває неофітові справжні виміри буття: вводячи його у священне, ініціація змушує його взяти на себе відповідальність за людину. Запам'ятаємо такий важливий факт: доступ до духовного життя в архаїчних суспільствах передається через символізм смерті і нового народження» [16, с. 100—101].

Такий ініціаційний ритуал виразно простежується в дитячій казці про Марію Примаченко «Оця Марія звірів малювала» Світлани Тараторіної [4]. Авторка робить купальську ніч кульмінаційним епізодом твору — мала Марійка підбиває сусідського хлопчика Валька піти уночі на пошуки цвіту папороті, щоб усі скарби здобути та порятувати свого батька від дорікань бабусі. Саме напередодні свята Купала Валько розповів, що його батько побачив на лісовій галявині, біля сосни, у яку вдарила блискавка, «папороть заввишки з людину». Марійка, яка знала всі замовляння й вірування про купальську квітку, не боялася ні темної ночі, ні пугачевих звуків, ні тіней дерев чи болотяного звіра, на неї навпаки від страху «найшло натхнення», вона промовляла замовляння про болотяного рака й не мала страху і перед громом та блискавкою. Їй вдалося побачити вогняну квітку — і це назавжди змінило її життя: «Лише мить Марійка бачила яскраву велетенську квітку папороті, що ховалася у променях жовтогарячого “сонця”», а коли під ранок знайшли Марійку, «дівчинка нічого не могла розказати. Мама обтирала її кволе гаряче тіло мокрим рушником. Тато міряв кроками кімнату. Баба шепотіла замовляння. Марійка марила. Жовтогарячий лісовий звір запускав під шкіру тонкі пазури, гриз їй ноги. Дівчинка намагалася скинути його геть. Але тіло не слухалося» [4] (іл. 4).

Мірча Еліаде пише про символічність ритуалів ініціації, зазначаючи важливість та символізм акту ритуального поглинання монстром, що характерні і в ініціації, і в героїчних мітах, і в мітологіях смерті [16, с. 103—104]. Філософ зазначає, що символізм повернення в утробу завжди має космологічне значення, а традиційна схема ініціації — страждання, смерть і воскресіння або народження удруге — наявні в усіх таїнствах, зокрема і в тих ритуалах, які дають доступ до таємної організації: той самий сценарій розшифровується у хвилюючих інтимних переживаннях, які передують містичному покликанню [16, с. 104]. Такі ініціації можуть бути пов'язані з муками, тортурами, скаліченнями, катуваннями, які здійснюють демони ініціації, тобто мітичні предки. Це потрібно, щоб народитися для нового, священного буття, «для способу існування, в якому стає можливим пізнання, наука», — пише Еліаде, — а «посвячений — не лише “новонароджений” чи “воскреслий”: він людина, яка відає, він знає таємниці,

Іл. 4. Ілюстрація із видання «Оця Марія звірів малювала», 2020 р.

він мав одкровення метафізичного плану» — «ініціація рівнозначна духовній зрілості, і ми зустрічаємо цю тему у всій історії людства: посвячений, той, хто пізнав таємниці, є тим, хто знає» [16, с. 100].

Описана у творі Тараторіної купальська ніч ілюструє саме такий ритуал, коли Примаченко пізнала таємниці світу, могла розуміти мову лісових звірів, пізнала їхню ієрархію і фантастичний світ; ця ніч змінила не лише фізичний стан Марійки, але й ментальний — дівчинці відкрилися надприродні можливості, відтоді їй уже нецікаво було бавитися з дітьми, до неї приходили її фантастичні звірі й оповідали про нечувані дива [4]. Олекса Воропай писав, що в народі є вірування про те, що «в ніч напередодні Івана Купала дерева переходять із місця на місце й шумом гілля розмовляють між собою. Хто має цвіт папороті, той може бачити, як розходяться дуби, й чути, як ведуть вони свою тиху розмову; може зрозуміти мову всякого створіння; може бачити, де заховані в землі скарби, і здобувати їх» [10].

У трилогії про Марію Примаченко «Світотворення від Марії» романістка Людмила Лисенко також робить купальське свято ключовим хронотопом, авторка пише, що для її героїні свято Івана Купала було центром усієї літньої пори, цілющою для душі й тіла «маківкою літа», мисткиня любила те свято «понад усі забави» й дуже засмучувалася, якщо їй не випа-

Іл. 5. Катерина Білокур «Сон», 1940 р.

дало бути під час Івана Купала у своєму селі. Героїня роману вважала, наче причина її недуги в тому, що «не набралася сили від Іванового вогню і відчуття близької їй таємничої квітки папороті», бо вважала, що цей «особливий день міг визначити людське життя назагал», бо саме на Купала «на землю приходить безповоротно й починає царствувати сонце та літо» [2, кн. 3, с. 50].

Етнографи та фольклористи відзначають, що найпоширенішими мотивами купальських пісень є мрії про щасливе кохання і шлюб. Л. Лисенко пише, що купальські обряди й розваги були свого роду спокусами-випробуваннями для Марії — «спокуса цвіту папороті робила свою підступну справу», навіть таємні думки, щоб понести у світ дитину від якогось чоловіка з'являлися у її голові: «Любила купальську гінку, навальну, буйну, непристойно відверту пору цвітіння й жаги! Любила спалахи повноцвітної народної одежі, фантастичні вінки, букети, увиті всілякими трунками гірлянди, веселі купальські ігрища, багаття, польоти над вогнем із криком «тирайси!»» [2, кн. 2, с. 428]. І в тих думках про сина, якого їй хотілося народити попри хворобу ніг, думала про те, що старалася б «пригорнути сина до малювання», думала про цей дар, який «дається згори, з небес», «бо ж то очевидно: можна прочитати сто, тисячу вчених книжок про справжнє мистецтво і не навчити людину відчувати красиве й багатогатне. На це ДАННЯ треба» [2, кн. 2, с. 429].

Квітка папороті була першим малюнком Марії, коли та приїхала на навчання й «складала іспит» на вміння малювати перед дівчатами у кімнаті. Романістка пише: «вмочивши хімічний олівець у слину, вивела лівицею вибагливу лінію знизу догори, оздо-

била її гілками й листям папороті й вивершила чудовими квітками, які цвіли тільки на Купала і були чарівними. Справді, вони не скидалися ні на жодні садові чи польові квіти, на петриківські «майорці», «жоржини» чи інші козацькі мальовки, тільки були дуже гарними. Марія поклала олівець, витерла синю слину фартухом і сказала: — По-моєму, це кумпелі! А ви собі назвіть їх, як хочете!» [2, кн. 2, с. 21]. Не раз поверталася до тих фантастичних квітів і в інших роботах, згадки про них є в екфразисі «Чорного звіра», а також у декорі тарілок. Купальські мотиви наскрізно присутні в романі як ключ до пояснення фантазійної творчості Примаченко.

Купальські обряди й сама папороть є символом магічного творчого пробудження й переходу у світ метафізичний також у романі Володимира Яворівського про Катерину Білокур. Його героїня «вірила в магічну силу прикмет, снів і віщих передчувань», а купальські обряди були для неї ритуалом очищення, віднайдення, здійснення заповітного. Художниця часто використовувала форму вінка у своїх квіткових композиціях, що також перегукується із купальськими традиціями. У романі Яворівського спостерігаємо, що навіть листя папороті справляли на художницю магічну творчу дію: «Катерину аж кидало в солодку млість, у хисткий, ненаситний дурман од передчуття того, що зараз вона почне чаклувати над Тетяниним портретом, із відьомською силою викликати її перед свої очі, наче воскрешатиме Тетяну з небуття, — зараз пробудиться, заворохобиться й потужно заторжествує її, лише її, Катеринин, світ, такий вельможний і буйний світище <...>. Катерина лягла горілиць на папороть, широко розметала руки, увігнала тремтячі пальці в зелену кучку папороті й занишкла, вслухаючись у саму себе, як вагітна жінка, що зачула під серцем дитину» [5, с. 167].

Уткнувшиш у папороть, Катерина бачила свої неймовірні видіння, одним із яких була бесіда з Мамаєм, розмова образу, витвореного в народному мистецтві, із творчиною мистецтва сучасного. Олесь Гончар зауважив: «У вільному леті уяви художниця бачила свій, особливий світ, її квіти реальні і водночас вони вихоплені з якихось видив фантазії, з казки, наче вони з тих квітів, що їх дівчата мріють знайти в ніч на Івана Купала» [20]. З-поміж численних полотен Катерини Білокур привертає увагу картина «Сон», 1940 року, де в густій синяві смеркання

спить дитя, а підвішану колыску огортають кущі папороті з фантастичними квітами, що наче палахкотять вогняними язичками. Ці квіти папороті, метелики та бабки, що пурхають над ними, наче зі світу фентезі, як і саме дитя (іл. 5).

Яворівський уводить Білокур у контекст первісних обрядів і ритуальних масок, прадавньої мексиканської культури, яка справляла таке саме враження, на Пікассо, як роботи Білокур: «Сьогодні вночі зацвіте своїм магічним цвітом і папороть. Таки зацвіте, бо Купайло виманить її цвіт для закоханих, бо для чого ж тоді рости папороті, якщо ніхто не побачить її квіту?» [5, с. 253]. Одинадцятий розділ роману занурює у кульмінаційне купальське святкування вісімнадцятилітньої Катерини, закоханої у Петра, її друга дитинства, з яким разом мріяли створити сім'ю, мати діточок. У Богданівці свято Івана Купала називали Іваном Любилом, пише автор, пропонуючи свою інтерпретацію прадавнього народного звичаю, усі думки й ритуали цього свята у романі присвячені коханням. Романіст уплітає в роман чимало народних купальських пісень: «Гей, око Лада гей», «Купайло, Купайло, де ти зимувало?», «Ой у лісі на горбочку, там висіла колосочка на дубочку», «Кругом Мариньоньки ходили дівоньки», «Тобі, Катрусю, тут бути, тут бути, сплети віночок із рути, із рути...», «Ой ти, Петруню, ой ти, серце, набери води у відерце» та ін. [5, с. 253—263].

Саме на купальське свято, коли Катря ворожила на свою майбутню долю, коли думала, чи так діували її прабаба, баба, мама, як тепер вона. Чи має повторити вона долю жінок її роду: «Нічого іншого її душі не треба, був би лишень Петро, його руки на її тілі, його вуста на її вустах, його голос біля її вуха, та щоби земля була під її ногами, щоби — ну хоч раз на рік — купальська ніч із усеспеляючим шаленством вогню та всепрощальною упокореністю води, буйством сонця й природи. І людині вже нічого не залишається, як сторч головою кидатися в цей магічний вир Любилового світу. Хай би було так. Бо було ж із прабабою Марфою, було з бабою Палажкою, було з мамою. І є — з нею» [5, с. 253—263]. Утім, її вінок пророче зникає з очей, швидко течія ріки Супій понесла його до Дніпра, а відтак понесе в синє море. Катерина тривожно біжить навздогін, «повз молоду маму, яка молитовно простягає її навздогін руки», «повз бабу Палажку, яка намагаєть-

ся підставити їй дзеркало перед очі: подивись, яка ти зараз навісна, внуко!», «повз прабабу Марфу, котра старою тирсяною щіткою вибілює купальську ніч, із якої сумно виглядають чотири її чоловіки, а вона ж хоче намалювати глиною п'ятого»... Її доля зникає, «вислизає й маліє, як приречена мрія, котрій уже не збутися». Її уже не повторити долі мами, баби Палажки, прабаби Марфи, на Катрю очікує інша доля, інше життя: «Від цієї думки Катерина спершу злякалася, відчула орду мурашок у себе на спині. У Дніпро, а потім — у море... І вона вимушено, трішки печально, але — усміхнулася» [5, с. 234]. Катерину чекала інша доля, невідома жінкам її роду, — бути художницею.

У цьому контексті варто згадати, що за кілька років до виходу роману про Катерину Білокур, в Україні була заборонена опера Євгена Станковича «Коли цвіте папороть», написана на замовлення французької концертної фірми «Алітепа» для Всесвітньої виставки в Парижі [5, с. 253—263]. За кілька годин до прем'єри в палаці «Україна» наказом з Москви від секретаря ЦК Михайла Суслова прем'єру було заборонено, костюми, зібрані в народних майстрів, й декорації Євгена Лисика знищено хімічними засобами. Символічно, що роботи і Марії Примаченко, і Катерини Білокур свого часу були представлені на міжнародних виставках у Парижі й мали неабияке визнання. Цього не судилося Євгенові Лисіку. Сьогодні його роботи за купальськими мотивами можемо спостерігати на виставках та в мистецьких альбомах.

На завершення огляду містичного цвіту в біографії митців варто звернути увагу на ще одну трансформацію купальського мотиву в повісті Богдана Радиша-Маринюка «Горицвіт — квітка гірська» про гуцульську мисткиню Параску Плитку-Горицвіт. Назву рідкісної гірської квітки горицвіт Параска Плитка обрала собі за творчий псевдонім і часто зображала його на екслібрисах чи малярських роботах, часто підписувала свої твори лише іменем Горицвіт. Відтак і в повісті про мисткиню цей символ став одним із центральних. У символіці горицвіту й гуцульських легендах про пошуки гірської вогняної квітки бачимо спорідненість із містичним цвітом папороті. Автор уплітає у тканину твору й давню легенду про легіня, що був закоханий у неймовірної вроди дівчину, яка від народження була «темною»,

тобто незрячою, а знахарка, відкрила хлопцеві цілющі властивості горицвіту, які зможуть її урятувати. Знайшов юнак його на Чорногорі, напередодні свята Івана, горіла ця диво-квітка серед лісу, наче велика свічка, і зцілила очі дівчини, втім відібрала зір у юнака [21, с. 92]. Параска розповідає, що квітка «тým антересна, шо дуже файна и помічна, але цвितє нъидовго: день, або два... Уноче ї' мож найтѝ, бо в'на так палахкотѝт, екби дві, або й три свічѝці укупі... Попалахкотѝт собі, помилує цѝй світ своїм горінєм тѝй... Знѝкає, аби знов засвітѝтѝ, уже геш нарик, на друге літо... Довго нѝи цвितє... Але так багато сили потрабує для того цвितѝня, шо за день-два усихає... Усу свою силу видає до кінця, аби зацвистѝти, потішитѝти своїм світлом, тѝй загаснутѝи...» [21, с. 91], а про себе мисткиня каже, «шо я дѝвна, бо влігі хожу попид лісом тѝй зїлле-горицвіт там шукаю» [21, с. 90]. У повісті Б. Радиша-Маринюка символ горицвіту виконує подібну функцію, що і цвіт папороті в інших біографічних творах — засвідчує обраність, посвячення і трансформацію.

Висновки. Цвіт папороті — давній мітологічний символ, що наділений особливим значенням переродження творчого потенціалу. Цю властивість купальського образу використовують автори художньої біографіки митців, зокрема щодо жінок-художниць Марії Примаченко та Катерини Білокур задля пояснення їхнього дивовижного перетворення та посвячення у таємний світ творчості. Літературна рецепція цвіту папороті й купальських обрядів загалом пов'язана зі свого роду психологічною ініціацією, відкриттям таємного знання, переходом до іншого світу, незнаного для непосвячених.

Важливу роль відіграють ідентичнісні маркери, з якими митців і мисткинь пов'язують автори біографічних творів, і які засвідчують їхню причетність до певного світу, етносу, культури, традицій, вірувань. Випробування, свого роду ініціації, які проходять герої біографічних творів про митців через випробування різноманітними демонічними силами, важливий аспект для розуміння гендерних та соціальних характеристик.

Отож афоризм Лесі Українки, адресований Ользі Кобилянській, є певного роду квінтесенцією акту творчості, особливого стану переходу межі, зміну онтологічного способу буття.

1. Яновський М. *Срібна пряжка: Розповідь про народних митців*. Ужгород: Карпати, 1980. 216 с.
2. Лисенко Л. *Світотворення від Марії: роман у трьох книгах*. Київ: Ярославів Вал, 2023.
3. Рубан М. *Марія Примаченко*. Київ: Агенція «ІРІО», 2020. 128 с.: іл. (Видатні українці).
4. Тараторіна С., Левицька Н. *Оця Марія звів малювала*. Київ: Видавництво, 2020. 68 с.
5. Яворівський В. *Автопортрет з уяви: роман про трагічну та дивовижну долю Катерини Білокур*. Київ: Брайт Стар Паблішинг, 2018. 296 с.
6. Шухевич В. *Гуцульщина*. Репринтне відтворення видання 1899 року. Передне слово Дмитра Ватаманюка; вст. ст. Петра Арсенича. Верховина, 1997. 146 с.
7. Шухевич В. *Гуцульщина*: в 5 ч. Передм. А. Карпенко; післям. М. Глушко; упоряд. О. Савчук. (Репринтне видання 1899—1908 рр.). Харків: Видавець Олександр Савчук, 2018. 1218 + 10 с.: 294 іл.
8. Потебня О. Про купальські вогні та споріднені з ними уявлення. Пер. В. Давидюк. *Фольклористичні зошити*. Луцьк, 2008. Вип. 11. С. 182—183.
9. Добрянський К. Цвіт папороті в українських народних віруваннях. *Життя і знання*. Львів, 1936. Ч. 7/8. С. 225—226.
10. Воропай О. *Звичаї нашого народу: етнографічний нарис*. Київ: Оберіг, 1993. 590 с.
11. Жайворонок В. *Знаки української етнокультури: словник-довідник*. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
12. Галайчук В. *Українська міфологія*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 288 с.
13. Тиховська О. *Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект*. Ужгород: Рік-У, 2021. 512 с.
14. Тиховська О. Персоніфікація архетипу Самості в купальській обрядовості українців. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Філологія*. 2020. Вип. 1 (43). С. 359—365.
15. Юнг К.-Г. *Аіоп: Нариси щодо символіки самості*. Пер. з нім. К. Котюк. Львів: Астролябія, 2016. 432 с.
16. Еліаде М. *Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання*. Пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахно. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. С. 100—101.
17. Лужницький Г. *Український театр: наукові праці, статті, рецензії: зб. праць*. Львів, 2003. Т. 1: Наукові праці. 344 с.
18. Янковська Ж. *Фольклоризм української романтичної прози: монографія*. Львів, 2016. 610 с.: кольор. іл.
19. Шекерик-Доників П. *Рік у віруваннях гуцулів: вибрані твори*. Верховина: Гуцульщина, 2009. 352 с.
20. *Катерина Білокур: альбом*. 1975. Вст. сл. Олеса Гончара. Київ: Мистецтво.
21. Радиш-Маринюк Б. *Горицвіт — квітка гірська: повість*. Косів: Писаний камінь, 2014. 144 с.

REFERENCES

- Yanovskyi, M. (1980). *The Silver Buckle: A Story about Folk Artists*. Uzhhorod: Karpaty [in Ukrainian].
- Lysenko, L. (2023). *Creation According to Maria*. Kyiv: Yaroslaviv Val [in Ukrainian].
- Ruban, M. (2020). *Maria Prymachenko*. Kyiv: Ahentsiia «IPIO» [in Ukrainian].
- Taratorina, S., & Levytska, N. (2020). *This Maria painted animals*. Kyiv: Vydavnytstvo [in Ukrainian].
- Yavorivskyi, V. (2018). *Aut Self-Portrait from Imagination: A Novel about the Tragic and Extraordinary Fate of Kateryna Bilokur*. Kyiv: Brait Star Pabliishynh [in Ukrainian].
- Shukhevych, V. (1997). *The Hutsul Region*. Reprint 1899 roku. Verkhovyna [in Ukrainian].
- Shukhevych, V. (2018). *The Hutsul Region: in 5 vol*. Kharkiv: Vydavets Oleksandr Savchuk [in Ukrainian].
- Potebnia, O. (2008). On Kupala Bonfires and Related Beliefs. *Folklorystychni zoshyty*, 11, 182—183 [in Ukrainian].
- Dobrianskyi, K. (1936). The Fern Flower in Ukrainian Folk Beliefs. *Zhyttia i znannia*, 7/8, 225—226 [in Ukrainian].
- Voropai, O. (1993). *The Customs of Our People: An Ethnographic Essay*. Kyiv: Oberih [in Ukrainian].
- Zhaivoronok, V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury: slovnyk-dovidnyk*. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
- Halaichuk, V. (2016). *Ukrainska mifolohiia*. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia [in Ukrainian].
- Tykhovska, O. (2021). *Magic and Mythology in the Ukrainian Folklore of Transcarpathia: An Ethnopsychological Perspective*. Uzhhorod: Rik-U [in Ukrainian].
- Tykhovska, O. (2020). Personification of archetype of self in the Ukrainian kupala rituals *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu: Seriia: Filolohiia*, 1 (43), 359—365 [in Ukrainian].
- Iunh, K.-H. (2016). *Aion: Essays on the Symbolism of the Self*. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
- Eliade, M. (2001). *The Sacred and the Profane: Myths, Dreams, and Mysteries; Mephistopheles and the Androgyne; Occultism, Witchcraft, and Cultural Fashions*. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
- Luzhnyiyskyi, H. (2003). *Ukrainian Theatre: scholarly works, articles, and reviews: collected papers*. Lviv [in Ukrainian].
- Yankovska, Zh. (2016). *Folklorism in Ukrainian romantic prose Folklorizm ukrainskoi romantychnoi prozy: monohraf*. Lviv [in Ukrainian].
- Shekeryk-Donykiv, P. (2009). *The Year in Hutsul Beliefs: Selected Works*. Verkhovyna: Redaktsiia zhurnalu (vydavnytstvo) «Hutsulshchyna» [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1975). *Kateryna Bilokur: albom*. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
- Radysh-Maryniuk, B. (2014). *Horystvit — a Mountain Flower*. Kosiv: Pysanyi Kamin [in Ukrainian].

Received: 21.06.2026

Accepted: 25.06.2026

Published: 23.09.2026